

(18) Resultat och reflexioner

Radical feminism remained the hegemonic tendency within the women's liberation movement until 1973 when cultural feminism began to cohere and challenge its dominance.

Alice Echols, 1989

Den tidiga internationella välfärdspolitiken¹ med ett speciellt nattarbetsförbud för kvinnor medverkade till att konstruera kvinnor som kategori till en mindre flexibel arbetskraft. Konventionen om ett särskilt nattarbetsförbud fick följder utöver de konkreta hindren för nattarbetet. Debatterna omkring den bidrog till att legitimera kvinnors ekonomiska beroende av män, och förde ut och formulerade åsikter om kvinnors roll i arbetet internationellt. De bidrog till en stabilisering av en rigid genusarbetsdelning av lönearbetet och därtill av det obetalda arbetet inom familjen. Debatterna deltog i formandet av en artikulerad ideologi om en manlig familjeförsörjare. Den internationella konventionen gick hand i hand med en konstruktion av kvinnlighet, och därmed också manlighet, som förnyades inom den moderna industrialiserade världen.

Diskussioner, verklighetsbeskrivningar och normer blev genom konventionen och genom nationella lagar till en verklighet som kvinnor och män har fått leva med och förtjäna sitt uppehälle under. Ett nattarbetsförbud för endast kvinnor blev en "lösning" på genuskrisen vid sekelskiftet 1900, som konfirmerade och nyskapade äldre strukturer i relationerna mellan kvinnor och män. Förbudet i form av en internationell konvention på arbetarskyddets område måste även ses som modernt och med sin tid. Genom att en konvention kunde komma till stånd, introducerades ingripande över nationsgränserna i arbetslivet och det blev legitimt med arbetsrätt på en internationell nivå. Nattarbetsförbudets internationalisering blev ett steg bakåt när det

1. Herren-Oesch 1992.

gällde jämlikheten på arbetsmarknaden, men konventionen är värd att uppskattas av andra skäl. Den gav en möjlighet för olika grupper att ena sig om att påbörja en internationalisering av arbetsrätten. En organisering för dess utbredning kom till stånd.

Införandet av ett nattarbetsförbud i de flesta länder i västvärlden, förbudets spridning och dess höga status som en konvention inom ILO skulle under minst ett århundrade medverka till att legitimera en rigid genusarbetsdelning och stödja dess praktik. Konventionen utgick från att kvinnor hade andra ”plikter” än män i familjen även om de lönearbetade. Den var ett internationaliserat, ideologiskt motiverat och konkret bidrag till att kvinn emancipationen bromsades.

Denna studie är ett exempel på hur diskurser och diskussioner konkret kan forma verkligheten efter sin tolkning av hur den ser ut och efter normer om hur den borde vara. Det skedde när en tolkning av kvinnans plats i samhället blev till lagar för alla människor att leva efter. Nattarbetsförbudet blev till en gränsöverskridande politisk styrning av mäns och kvinnors placering inom den ekonomisk-tekniska utvecklingen, vilken utan denna styrning kanske skulle ha lett till ett samhälle med mer genusjämlika villkor på arbetsmarknaden. I grova drag: konventionen lyckades sätta käppar i hjulet för förändringar, genom att hålla fast kvinnor som underordnade, sidoordnade, män i arbetslivet.

Studien rör främst hur ideologi och tidens beprövade allmänna förnuft ställdes som rättesnöre för spridning av lagar till andra länder via internationalism. Den prövar inte verkligheten under dessa ideologier, men hävdar ändå att verkligheten inte var entydig. Det var en brytningstid. I en sådan har vi oftast svårt att inte använda äldre ideologiska måttstockar för att skapa en bild av vad som sker. De flesta tillämpar nedärvda föreställningar. Andra ifrågasätter dem.

En argumenterad kritik kan ha sin betydelse. Kanske inte så mycket på kort sikt som på längre. I fallet med en nattarbetslagstiftning för enbart kvinnor verbaliserades kritiken av enstaka personer, små grupper och bara i vissa länder. Men dessa bidrog till att diskussionen hölls levande, kunde föras vidare och i våra dagar bli till uppfattningar som kan beredas så stor plats i samhället att lagar och attityder kan förändras.

Hur gick det till när nattarbetsförbudet kunde införas som en *ny* inskränk-

ning för det ena könet, i en tid när andra hinder i arbetslivet hade avvecklats och kvinnor fick allt större möjligheter till lönearbete? Den ekonomiska konjunktur som rådde när kvinnors nya uppgifter i den moderna samhället skapades, bör ha haft viss betydelse för den ideologiska utvecklingen. De första diskussionerna på internationella kongresser om särdrag för kvinnor och om nattarbetsförbudet i synnerhet fördes i slutet av en längre ekonomisk depression i den europeiska ekonomin. Internationaliserade rekommendationer och resolutioner om denna särdrag för kvinnor togs i början av 1890-talet, på en konferens i Berlin 1890 och under Andra internationalen 1889 och 1893. Formuleringarna fastställdes innan efterfrågan på kvinnor – och män – som lönearbetare åter steg på arbetsmarknaden. Den långa depressionen, som börjat på 1870-talet, hade ännu inte släppt sitt grepp. Under de ekonomiskt svåra åren hade motsättningar mellan kvinnor och män, liksom de mellan kapital och arbete, accentuerats. Den ideologiskt motiverade misogynin och många mäns motstånd mot kvinnors emancipation fanns som en underström, som etablerats redan under en tidigare period. Kvinnor hade länge försökt flytta fram sina lagliga positioner, liksom de på arbetsmarknaden. Allt oftare misslyckades män med att försörja sig eller sina närmaste. Under samma tid hade kvinnor fått mer tillgång till utbildning, även om den var långt ifrån lika tillgänglig för dem som för män. Uppfattningar om kvinnors och mäns olika arbetsområden, som rått under skråtiden, fanns kvar hos många. Kvinnor ansågs lätt som intränglingar på mäns arbetsområden om äldre förhållanden rubbades. En genuskris blev tillspetsad när konjunkturen svängde uppåt.

Barrington Moore har i sin bok *Injustice* beskrivit hur akuta kriser historiskt brukar uppstå, när stora omvälvningar i ekonomin äger rum, tillgängliga resurser ska omfördelas och det samtidigt finns ett medvetet ifrågasättande av fördelningen. Så länge ett samhälle är statiskt, är det mindre lätt att ifrågasätta det som alltid varit på samma sätt. När välståndet växer, då kommer ifrågasättandet lätt igång, liksom när det minskar.² Under 1800-talet sker i Europa en enastående tillväxt och nya grupper vill ha sina delar av det. Under den nämnda långa depressionen hade en arbetarrörelse börjat bli organiserad och framför allt artikulerad. Omtolkningarna av vad som var rimligt och rätt var många. Socialism och liberalism fick verbala uttryck och kunde i viss

2. Moore 1978: Part One.

mån gå över i organiserad form när demokratiska institutioner pressades fram som lösningar på urbanisering och industrialisering. Vem skulle få vad av de ökade resurserna och på vilket sätt? Kvinnor ville även de komma med i de nya diskussionerna om vad som var rättvist och rimligt. Genuskrisen kom att vara en del av den samhällsomvandling, som var dramatisk vid 1800-talets slut och in på 1900-talet.

De ideologiska motsättningarna i denna genuskris till och med ökade med bättre tider när kvinnor allt oftare fick möjlighet att ta avlönat arbete. Det fanns mer att fördela. De ökade resurserna öppnade för en schism men också för förhandlingar. Det fanns både en efterfrågan och ett utbud av kvinnlig arbetskraft. Män hade tidigare känt sig trygga i sitt vedertagna monopol på bättre arbeten. Nu såg de sin legitimitet som överordnade, dittills garanterad av lagar och förordningar, hotad. Genuskrisen spädades på när kvinnor kunde få utöva arbeten med högre status och kanske något bättre betalning än tidigare. Motståndarna mot kvinnors nya yrkesval ville förhindra en redan påbörjad upplösning av genusgränser i lönearbetet.

Ett exempel på hur genuskrisen kom till uttryck gav tryckeribranschen, i vilken kvinnor togs in i ökande antal. Där blev män utmanade av konkurrensen. Den mansdominerade eller mansmonopoliserade fackliga rörelsen för tryckare agerade för att utesluta kvinnor från yrket och från facket stöd. Deras motivering var familjeförsörjarideologin. Kvinnors möjlighet till egen försörjning, eller åtminstone till att tjäna pengar på eget arbete, rubbade även arbetsdelningen inom familjen. Feminister hänvisade under nattarbetsförbudsstriden gärna till det hårda motståndet från typografer, när de ville demonstrera hur män använde nattarbetsförbudet som en uteslutningsmekanism. De hade inte lyckats med ett totalt arbetsförbud för kvinnor och då satsade de på ett partiellt, underbyggt med en ideologi om familjen som samhällets bas. Den internationella konventionen som förbjöd kvinnor nattarbetet bör ses som en kompromiss mellan en helt fri arbetsmarknad med hård exploatering och ett absolut yrkesförbud för gifta kvinnor.

Trots att den internationella konventionen om ett nattarbetsförbud för kvinnor mötte en välartikulerad och ihållande ideologisk kritik från kvinnor som framträdde offentligt på internationella kongresser, fick deras synpunkter inte politiskt genomslag mer än i några få europeiska länder. Dit får räknas Danmark, Norge och Finland. Men kritiken fortsatte och levde

kvar under mellankrigstiden. Formulerade krav på jämlikhet på arbetsmarknaden och ett ekonomiskt medborgarskap för kvinnor har fortsatt att resas fram till våra dagar, ibland principiellt och övergripande, ofta i opposition till konkret ojämlik behandling. Därmed blev också de argument som de socialistiska feministerna formulerade inte bara döda bokstäver, sedda i ett längre perspektiv. Deras verklighetstolkning, som sa att kvinnor inte skulle befrias från underordningen i samhället utan att ha uppnått en jämlik ekonomisk ställning, är ännu aktuell. Att det politiska medborgarskapet inte har varit tillräckligt, är välkänt.

På sikt skulle den materiella verkligheten på arbetsmarknaden – efterfrågan på kvinnors arbetskraft tillsammans med kvinnors kapacitet och deras behov av att tjäna pengar – underminera om än inte undanröja den rigida genusarbetsdelningen. Ännu tillhör den inte det förflutna. Genusarbetsdelningen är en seg struktur, inkorporerad i det moderna samhället. Svårigheterna att finna en lösning på genuskrisen ligger till stor del i att finna en accepterad tolkning av vad som hänt och vad som ännu händer, vad som är viktigt och vad som måste skyddas i förhållande till hur arbetslivet och de ekonomiska villkoren i verkligheten är utformade. Efter samtidens tolkningar måste politiska beslut tas. Det är svårt att säga vad som är mest komplicerat, verklighetstolkningen eller politiken. Men utan en tolkning av vad som sker och bör ske, tas inga politiska beslut.

Även andra generella resonemang kan föras utifrån studien om införandet av nattarbetsförbudet för kvinnor under åren 1889 till 1919.

Det kan konstateras att speciell arbetarskyddslagstiftning för kvinnor finns av två slag. De diskuterades ofta – men inte alltid – som en enda kategori vid de kongresser boken har följt. I en modern studie, gjord inom ILO, skiljer man dock på två kategorier av skyddslagar för kvinnor. För det första finns lagar som gäller kvinnor som barnafödorskor, det vill säga som verkliga mödrar. För det andra finns lagar som gäller alla kvinnor generellt och under alla förhållanden. De senare lagarna ser alla kvinnor – uttalat eller outtalat – som potentiella mödrar och som en annan typ av arbetskraft än män.³ Gemensamt

3. *Night Work of Women in Industry* 2001:3.

är att lagarna i praktiken enbart handlar om kvinnor. I princip skulle den första typen av lagar även kunna inkludera män, ja även rent praktiskt – om till exempel en man adopterade ett barn och därför fick lov att ta ut sådan ledighet som varit reserverad för mödrar. Distinktionen mellan de två kategorierna kan aldrig bli riktigt klar men är inte desto mindre viktig. Den ena typen av lagar relateras direkt till en konkret situation: att få och, möjligen, att ha barn. Den andra typen är kopplad till att eventuellt (på grund av kön) ha den fysiska förmågan att bära fram ett barn. En man som förälder skulle aldrig kunna omfattas av en lag som gällde enbart kategorin kvinnor.⁴ Om hans relation till ett barn istället för hans kön vore det som lagen tog hänsyn till, skulle utfallet bli annorlunda.

Hur uppfattades denna gräns mellan två kategorier av skyddslagar vid förra sekelskiftet? Det går att följa en utveckling. Till att börja med avstod motståndarna till nattarbetsförbudet på flera håll från att tala om kvinnor som mödrar och höll sig bara till jämlikhetsargument. För dem var moderskapet skilt från lönearbetet. Kanske talade de enbart om ogifta kvinnor? Hur som helst var deras motstånd mot den ojämlika lagen sällan en fråga om något annat än jämlikhet. Däremot drog de som ville införa särlagstiftning ofta fram kvinnans roll i familjen som argument – inte sällan var det deras starkaste. Det var huvudsakligen män – men även kvinnor – som talade varmt om kvinnan som hustru och mor. Och då talade de inte alltid främst om att kvinnan var moder till barn som hon skulle ta hand om. Hon var husmodern som skulle se till att mannen fick mat på bordet när han kom hem från arbetet. Det var hennes uppgift att hålla honom borta från ”cabaret”-besök. Om hemmet var ostädat ville inte mannen stanna hemma och det fick hustrun skulden för. Det var kvinnan som mannens hushållerska som var viktig, och som hans underordnade maka i den äktenskapliga sängen.

De flesta män som arbetade för att driva igenom internationaliseringen av ett nattarbetsförbud för kvinnor var kallsinniga mot en lagstiftning som skulle skydda arbetande gravida kvinnor. Vid flera tillfällen avvisade manliga anhängare av nattarbetsförbudet helt en diskussion om ett sådant rättsligt skydd. Det är inte märkligt om man ser till hushållerske-synen på kvinnan.

4. I Sverige har vi numera inte lagar för enbart mödrar utan för kategorin ”föräldrar”. Att det ännu är mödrar som främst tar tillvara den möjlighet till betald föräldraledighet som lagen ger, är en annan fråga.

Bakom detta låg inställningen att det var allmänt olämpligt att gifta kvinnor lönearbetade, med eller utan barn. Det ville man inte uppmuntra genom att ge kvinnor i arbetslivet stöd under graviditet och bidrag för lönebortfall vid nedkomsten. Om en kvinna blev gravid skulle hon sedan länge vara gift och ha lämnat arbetslivet. Familjens roll i samhället sågs som central och det var den som skulle stödjas. Diskursen kring nattarbetsförbudet kunde tala om modern, men det var enbart den gifta modern det egentligen var tal om. Ensamstående mödrar – som blev allt flera – var inte ofta nämnda av dem som ville ha särdrag för kvinnor.

I slutet av perioden kom förbudsivrarna att lyfta fram moderskapet alltmör. Det föranledde motståndarna att också ta upp moderskapet – på sitt sätt. De utvecklade skillnaden mellan lagar som handlade om bestämda perioder i kvinnors liv och generella lagar för alla kvinnor, på samma sätt som den moderna ILO-rapporten från 2001 gör det. Nästan alla motståndare till särdrag såg moderskapet som viktigt och menade att kvinnan hade en bestämd roll i familjen. Värt att notera är att de skandinaviska kvinnorna i slutet av perioden verkar tala om alla mödrar, oavsett civilstånd,⁵ och alltså tycks ha velat inkludera ogifta mödrar i sitt tal om det specifika mödraskapet.

Enstaka feminister skilde ut sig och var radikalare, både när det gällde arbetsdelningen i hemmet – Marie Bonneval – och vad moderskapet innebar för kvinnor – flera exempel finns. Förändringen över tid bland förbudsmotståndarna kan ses som ett svar på alla de argument om särlagstiftningen som utgick från familjen och moderskapet. Det kan också ses som ett svar på en reell situation: fler och fler kvinnor med barn lönearbetade utanför hemmet, gifta som ogifta. En tendens bland tidens radikala kvinnor var att mer realistiskt se att många kvinnor, även mödrar, behövde lönearbeta. Sociala insikter ledde – för en del – till att frågan om barnafödande införlivades i de kritiska diskussionerna. Allra längst gick nog Betzy Kjelsberg från Norge när hon vid ILOs bildande 1919 framhöll att hon var för skyddslagar ”för gravida kvinnor och kvinnor som tar hand om barn under ett års ålder” men mot alla andra former av skyddslagar.⁶ Hennes radikala förslag blev inte ens diskuterat.

5. Bund für Mutterschutz und Sozialreform, den tyska föreningen, som grundats 1905, visade de nya strömningar inom den radikala kvinnorörelsen, där mödraskapet oavsett civilstånd skulle uppvärderas. Weiland 1983:58ff.

6. "[...] pregnant women and women nursing children under one year of age [...]". Citerad i Rie-

Det blev de skandinaviska kvinnorna som tydligt lyfte fram distinktionen mellan två olika typer av skyddslagar för kvinnor, å ena sidan de skyddslagar som var direkt knutna till graviditet och perioden efter den, å den andra de generella skyddslagar för alla kvinnor oavsett deras konkreta livssituation, sådana de föreslogs på Andra internationalen år 1910. Distinktionen hade tidigare inte gjorts lika tydlig.

En annan linje i debatterna kom att handla om nattarbetsförbud kontra en helt oreglerad arbetsmarknad. Här stod en extremliberal linje mot en som var för arbetarskydd. Inom den debatten måste kvinnorna placera sig, vilket gav dem besvär i förhållande till den praktiska verkligheten. På kongresserna kunde kvinnor som var motståndare till nattarbetslagstiftning för enbart kvinnor ansluta sig till ideologin om den fria arbetsmarknaden av två olika skäl. Det ena var att de verkligen inte alls ville ha någon reglering, det andra var att de satte jämlikheten först, arbetarskyddet i andra hand. Den andra kategorin ville gärna se skyddslagar, men bara om de vore lika för alla.

Sedan fanns det kvinnor som stödde ett nattarbetsförbud för enbart kvinnor. Särskilt efter att det hade blivit en internationell konvention, men också dessförinnan, var även dessa av två olika slag. Några ansåg att det var bättre att kvinnor blev särbehandlade än att de behövde arbeta natt. Många av dem ville att män med tiden också skulle omfattas av ett nattarbetsförbud. Den andra sorten ansåg att kvinnor skulle särbehandlas och hade inte några problem med det; kvinnor behövde beskydd bättre än män. Dessa fyra olika kategorier kan man finna också bland män.

Kvinnor på den europeiska kontinenten, som kallade sig för feminister och som var socialister (de som jag genomgående har benämnt socialistiska feminister) var de som starkast förde fram ett krav på jämlikhet i utformningen av ett nattarbetsförbud. Förbudet var positivt – särbehandling negativt. Alla skulle omfattas av förbudet, inte bara det ena könet. Denna linje hade funnits i tidiga diskussioner kring nattarbetsförbudet och hade t ex varit även manliga socialisters önskemål. Under den tid som denna bok följer går det att se hur det blir kvinnor som längst och mest envetet håller fast vid denna jämlikhetsvision, medan socialistiska män och kvinnor som följer partilinjen

slutar att framföra detta som ett krav. De accepterar särslag för kategorin kvinnor.

För de kvinnor som inte ville särbehandlas blev situationen förändrad när nattarbetsförbudet hade blivit verklighet. Frågan om man skulle begära utökning av lagstiftningen till alla i första hand eller om lagen borde avskaffas om den inte kunde omfatta alla, förblev i flera diskussioner inte alls belyst. Det var ett dilemma. Det verkar som om de som så småningom accepterade den internationella konventionen – jag tänker t ex på Marie Bonneval som tycks ha gått med på ett nattarbetsförbud år 1900 från att några år tidigare ha varit emot det – vill se det som ett första steg mot ett jämlikt förbud och därför slutade att opponera sig. Den norska fabriksinspektrisen Betzy Kjelsberg däremot vill inte alls ha något nattarbetsförbud år 1919, hellre än ett bara för kvinnor. Den feministiska International Correspondence grundad 1911 gjorde inte sitt ställningstagande härvidlag helt klart i sin programdeklaration. De ansåg att ”arbetarskyddslagstiftning är nödvändig” men de var ”emot en speciell lagstiftning bara för kvinnors arbete”. I praktiken var deras handlingsstrategi att få bort Bernkonventionen, vilket visar att de föredrog nattarbete för alla på lika villkor, framför särslag, precis som Kjelsberg.⁷

Nattarbetsförbudsdebatterna ger även tillfälle att särskåda genuskonflikter inom socialismen. Den revolutionära socialismen, som i Tyskland kallades socialdemokratisk vid denna tid, ville etablera en ”klar gränsdragning” mellan vad man menade var helt oförenliga politiska världsåskådningar. Socialistiska kvinnor valde nattarbetet som en av de frågor som skulle demonstrera att ett samarbete var omöjligt. Under kongressen 1896 i Berlin lyfte de fram sin positiva inställning till nattarbetsförbudet som särskiljande trots att många borgerliga kvinnor i Tyskland redan då var positiva till det. Den klara gränsdragningen ingick i socialismens ideologi, som lyfte fram klasskamp och oförsonlighet. Både rösträtten och nattarbetsförbudet borde ha kunnat förena kvinnor i aktioner över denna politiserade klyfta om man ser till sakfrågorna. Men partiet i Tyskland ville poängtera skillnaden mellan sina egna ställningstaganden och det som benämndes ”borgerligt”, och genom Andra

7. "[...] considérant la législation protectrice des travailleurs comme nécessaire, s'opposent à une législation spéciale sur le travail de la femme seulement [...]"; Bruxelles 1912:60.

internationalen spreds denna politiska strategi. Borgerligheten var fienden och som sådan skulle den betraktas som ett enda block, en enhet. Denna strategi till trots kom socialistiska (partitrogna) kvinnor på internationella kongresser att stå emot socialistiska kvinnor som var emot nattarbetsförbudet för kvinnor. Clara Zetkin bestämde från 1893 och framåt normerna för gränsdragningen. I början av 1890-talet hade ännu kvinnor som Émilie Claeys och andra argumenterat för jämlikheten. Zetkin upprätthöll ”gränsdragningen” genom sitt inflytande på den tyska kvinnorörelsen och, genom den, på Andra internationalen. I Köpenhamn 1910 blev detta åter tydligt. Det är uppenbart att viljan att markera gränsen kom från socialisterna.

Socialismens tidiga inriktning mot ett jämlikt nattarbetsförbud som en målsättning på sikt för båda könen, försvann ur deras diskussioner från mitten av 1890-talet, när förbudet var infört i de stora länderna på kontinenten. Särbehandlingen i sig blev försvarad. Trots detta fanns även socialistiska män som ville utöka nattarbetsförbudet till båda könen för att få en jämlikhet på arbetsmarknaden och som genom att försvara den linjen gick emot den vanligaste politiken; dit hörde svensken Carl Lindhagen och fransmannen René Viviani. Det kan vara värt att notera att de kom från länder där socialistiska kvinnors protester varit välartikulerade och där den revolutionära retoriken inom socialismen hade en stark motpol i en reformistisk. Som personer hade dessa två män nära band med kvinnorörelserna i sin respektive hemländer.

Genom socialisters förhållande till nattarbetsförbudet blir det tydligt hur kvinnors krav på jämlikhet ibland uppskattades men med tiden avvisades när det gällde arbetsmarknaden. Jämlikheten fanns inte annat än som retorik beträffande genusarbetsdelningen. Under några få år omkring 1890 var genusjämlikheten som princip stark inom Andra internationalen, men därifrån försvann den för att sedan enbart återfinnas på feministiska kongresser. På den dramatiska kongressen i Zürich 1897 om arbetarskyddslagar hade den försvunnit, om vi bortser från Marie Bonnevals förlöjligade försök att resa frågan om en jämlik arbetsmarknad.

Motståndet mot nattarbetsförbud för kvinnor var mest lyckosamt i Danmark, Norge och Finland. Där infördes inget förbud. Vad kan det ha berott på? I Finland hade kvinnor fått rösträtt 1906. De kvinnor som valdes in i lantdagen var motståndare till nattarbetsförbudet. Bland dem fanns fabriksinspektrisen

Vera Hjelt och Alexandra Gripenberg, som båda väl kände till diskussionerna på internationella kvinnokongresser och den feministiska inställningen. I Finland företogs en enkät för att utröna åsikterna bland nattarbetande kvinnor, som till sin majoritet var negativa till förbudet. I de nordiska länderna var dock kvinnors nattarbete av liten omfattning eller säsongsbetonat. Det är kanske också ett skäl till att förbudet inte blev infört, men knappast till den heta diskussion som hade förts där. I Sverige anfördes förresten just det lilla antal kvinnor som skulle omfattas av förbudet, som skäl att anta det.⁸ Det är intressant att kunna konstatera att motståndarna i Norden hämtade inspiration, argument och stöd för sitt motstånd mot nattarbetsförbudet genom deltagande i internationella kongresser i Europa. Där hade en jämlikhet på arbetsmarknaden och med fokus på nattarbetsförbudet med kraft hävdats av engelska, franska, holländska och belgiska feminister långt innan förbudet blev aktuellt för de nordiska länderna. Personliga kontakter, artiklar och referat från kongresser vittnar om inflytandet från den kontinentala feministiska debatten. Det var i Frankrike, Belgien och Holland som den socialistiska feminismens kamp för ett jämlikt nattarbetsförbud utvecklades, även om den där inte fick politiskt genomslag, lika lite som den fått det i England.

Debatterna kring nattarbetsförbudet visar hur maktlösa kvinnor under den här perioden var i det stora hela, även om deras kongresser accepterades och besöktes. Inte ens när kvinnokongresser blev officiella inom en världsutställning uppmärksammades kvinnornas välformulerade avståndstagande av män som diskuterade samma nattarbetsförbud på i tid och geografi mycket närliggande kongresser. Debatterna visar även att många kvinnor valde att följa den politik som män utstakade. Men det är intressant att notera hur de kvinnor som var positiva till nattarbetsförbudet i sin argumentering trots allt avvek från män.

De tidigaste internationella feministiska kongresserna ville se en total jämlikhet på alla områden. Arbetsmarknaden var inte det minst viktiga av dessa, och motståndet mot det särskilda nattarbetsförbudet blev en principiell fråga. Mina resultat ifrågasätter att kampen om den politiska medborgarrät-

8. Karlsson 1995.

ten skulle ha varit den radikalaste. Jag visar att rösträttsrörelsen snarast blev en förenklande och förminskande ideologi i jämförelse med de radikalare emancipationsidéerna på några av de tidigaste internationella kongresserna. Rösträtten hade fördelen av att med sitt enda mål, formellt politiskt medborgarskap, kunna samla stora skaror. Den anknöt också till mäns rösträttskamp. Man skulle till och med kunna fråga sig om kvinnor verkligen hade satt just rösträtten så högt om inte män hade inlett en rörelse för allmän rösträtt. Naturligtvis kunde då inte redan aktiva emancipationskvinnor låta bli att kräva detsamma – men prioriteringen i tid blev så att säga pådyvlad dem utifrån. Så gick det till när socialister och liberaler i Europa ville ha rösträtt för män, så hade det varit i USA tidigare när rörelsen för de svarta männens rätt att bli politiska medborgare hade vuxit. Rösträttsrörelsen i Europa slog igenom samtidigt som en betoning av kvinnors annorlunda biologi växte fram inom kvinnorörelsen. Kvinnligheten blev alltmer kulturellt betonad som avvikande från manligheten. Moderligheten var kvinnans öde, och det skulle bejakas. Detta bröt med en tidigare radikal riktning på de internationella kongresserna som ställt krav på jämlik behandling av staten. Rösträttsrörelsen och dess på många håll relativt snart positiva resultat⁹ bidrog säkert till att kvinnor kunde ta ett steg framåt. Men det var ett mindre steg än många hittills framställt det som. Jämlikheten på arbetsmarknaden blev för lång tid bortförd från diskussionerna.

I den europeiska kvinnorörelsens begynnelse, så som den avtecknas på de internationella kongresserna, fanns en radikal syn på kvinnor som berättigade till samma ekonomiska oberoende som män. Denna inriktning har undervärderats av forskningen, som uppfattat kravet på politiskt medborgarskap som viktigare än kravet på ekonomiskt medborgarskap. Min förklaring till varför rösträttsrörelsen betraktats som radikalast, är att de som skrivit historien varit alltför bundna vid den syn som rösträttskvinnorna själva gav av sin kamp och sin seger. När kvinnorörelsen återupptäcktes på 1960-talet var det därtill viktigt att kunna finna några segrar. Om kamp och vinst var det naturligt att berätta. Till skildringen av denna relation mellan olika krav inom den tidiga kvinnorörelsen och hur man ska vikta dem i förhållande till varandra, är

9. I Västeuropa utvidgades rösträtten till kvinnor efter första världskriget i många länder och då hade rörelsen bara varit organiserad i något tiotal år, högt räknat. Det är en snabb utveckling, historiskt sett. Inte ens 50–60 år är, för en historiker, någon särskilt lång tid för en kamp om nya rättigheter.

denna bok bara ett bidrag. Och jag vill framhålla att enligt min studie är det uppenbart att rösträttens vikt har överdrivits betydligt.

När vi idag söker efter orsaker till våra egna negativa erfarenheter av att ojämlikheten mellan kvinnor och män består, känns det ahistoriskt att inte anknyta till de skarpa analyser som gjordes för mer än 100 år sedan. Den skeva genusarbetsdelningen, bristen på ekonomiskt medborgarskap och den ekonomiska beroendeställningen till den äkta mannen, lyfte de oberoende feministerna tidigt fram som anledningarna till kvinnors underordning. De ville uppnå en total jämlikhet med män. Detta krav på "jämlikhet" hade inget med likhet att göra. Jämlikheten var den universella som hävdats under den franska revolutionen av 1789 och senare förts fram av socialismen och liberalismen. Feministerna ansåg att den borde omfatta även dem.

Medvetenheten om det ekonomiska medborgarskapets betydelse har funnits och genomsyrat mycket av litteraturen om arbetsmarknaden under samma period som vi har haft den andra vågens kvinnorörelse och en ökad genusmedvetenhet. Arbetslivsforskningen har kommit med många och oerhört initierade bidrag till en analys av kvinnors fortsatta underordning. Men det har saknats en insikt om att det för länge sedan fanns grupper som redan gjorde en sådan analys. Det är en tradition som tappats bort.

Gifta kvinnors ekonomiska position, och därmed deras ekonomiska medborgarskap, har förblivit svagare än mäns under största delen av 1900-talet och i de flesta europeiska länder.¹⁰ Praktiken däremot har gått framåt, om än långsamt, när kvinnor fått tillgång till allt fler typer av arbeten, har fått utbilda sig på samma villkor som män och kunnat nå högre positioner än kvinnor tidigare kunnat.

I fallet med ekonomin kan man säga att den materiella utvecklingen verkat för kvinnors emancipation medan det har varit lagstiftningen som bromsat, knuten till en traditionell kvinnoyn. Beträffande ett politiskt medborgarskap har lagstiftningen varit otvetydigt jämlik, men där har praktiken bromsats av den traditionella kvinnoynen. I båda fallen har en äldre ideologi och syn på relationen mellan kvinnor och män utgjort hinder. Men i fallet med arbetsmarknaden har denna ideologi därtill upprätthållits genom ett stort

10. Niskanen 2004; Green & Owens 2004.

antal små lagar och t o m internationella konventioner, som bildat ett nät av hinder, vilka måste övervinnas ett efter ett. Nattarbetsförbudet i början av 1900-talet är ett sådant.

Idag anser vi ännu ofta att kvinnors deltagande i politiken ska ses som den främsta lösningen på kvinnors underordning. Ett tecken på detta är det frenetiska räknandet av antalet kvinnor i regering, riksdag och politiska partier.¹¹ Naturligtvis har antalet en viss betydelse, men den är kraftigt överdriven i förhållande till den betydelse som ligger i den rigida genusarbetsdelningen i hela samhället. Inom den ekonomiska sfären och därmed i arbetslivet fördelas maktresurser i minst lika hög grad som inom den politiska.

Det finns många andra teman utöver det ekonomiska medborgarskapet som går att finna i mitt sätt att närma mig debatterna om nattarbetsförbudet. Dit hör vidare temat om framväxten av internationella intellektuella mötesplatser, här i första hand internationella kongresser, deras organisering, bredd, genomslag och betydelse. Dessa kongresser skulle kunna ge ingångar till analyser av annat internationellt samarbete med eller utan tydliga resultat i form av internationella överenskommelser. En viktig aspekt på detta är kvinnors tidiga och envetna deltagande – och försök att delta – i denna typ av internationalisering. Många andra ämnen togs upp till behandling på internationella kongresser, som fysisk fostran, ekonomisk och kommersiell geografi, filosofi och tullregleringar, för att bara nämna några från år 1900 i Paris.¹²

Inom nattarbetsstudien finns också temat om den nygamla kvinnligheten – ständigt återskapad – som visserligen har tagits upp i många studier, mot vilka jag kan luta min forskning, men som jag tror har många internationella aspekter kvar att utforska.

För mig har kartläggningen av de processer i samhället som ännu håller kvar kvinnor i underordning varit mest betydelsefullt med denna studie. Hur ideologiska – och förvetenskapligade – tolkningar av vad som sker tycks styra politik till kvinnors nackdel, har många före mig konstaterat.

Debatten om lämpligheten av att ha ett särskilt strikt nattarbetsförbud för kvinnor har fortsatt i andra former under 1900-talet. Förbudet gäller fortfa-

11. Parité-debatten i Frankrike är ett exempel.

12. Schroeder-Gudehus & Rasmussen 1992:138f.

rande i stora delar av världen och blir föremål för omprövning och eventuellt förnyad ratificering vart tionde år. Nya länder kan ansluta sig. Sverige, som började tillämpa ett nattarbetsförbud enligt den så kallade Bernkonventionen år 1911, sade upp sin anslutning till ILOkonventionen år 1962. Därefter har avtal mellan arbetsmarknadens parter istället reglerat nattarbetet i Sverige. Men ILOkonventionen är ännu idag föremål för verbala och rättsliga strider, till exempel mellan Europeiska unionens domstol och dess enskilda medlemsländer. Mål har varit uppe i Luxemburg med både Frankrike och Italien, som ännu under 1990-talet hävdade sin rätt att tillämpa nattarbetsförbudet eftersom de hade ratificerat ILOkonventionen. Vad skulle väga tyngst, EUs fria arbetsmarknad eller ILOs restriktioner, som har uppskattats i stora delar av tredje världen som ett skydd mot överexploatering av kvinnor:¹³ I Europa avgick EU med segern.

13. Se bl a *Court of Justice of the European Communities. Arrêt de la Cour du 25 juillet 1991*; Bué & Roux-Rosse 1993:51ff; Ayass 2000; *Night Work of Women in Industry* 2001.